

Ο ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ

‘Ο κώδιξ Gr. 36 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων είναι χειρόγραφον ἐπὶ χάρτου γραφὲν λήγοντος τοῦ 14ου ἢ ἀρχομένου τοῦ 15ου αἰώνος. Τὸ περιεχόμενό του είναι ἑτερόληγτον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ποικίλα ἀποσπάσματα ἵστρικῶν συγγραφῶν τοῦ Ἰπποκράτους καὶ ἄλλων ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν ἵστρων, ἀπὸ πραγματείας βιτανικάς, γραμματικάς κ.λ.π. Μεταξὺ ὅμως τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῶν κειμένων εὑρίσκονται καὶ βιβλικὰ ἔργα, αἱ Παροιμίαι τοῦ Σολομῶντος, ἡ Σοφία Σειράχ, δὲ Ἐκκλησιαστής καὶ τὸ Ἀσμα φραστῶν¹.

Ομοίως ποικίλη είναι καὶ ἡ εἰκονογράφησις τοῦ κώδικος, ἡ δποία είναι ἀσχετος κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ μὲ τὰς ἐπιστημονικὰς πραγματείας καὶ μὲ τὰ βιβλικὰ κείμενα. Τὸν κώδικα κοσμοῦν ἐπτὰ δλοσέλιδοι μικρογραφίαι. Τούτων ἡ πρώτη μόνον είναι θρησκευτικοῦ περιεχομένου εἰκονιζούσα τὸν ἱαρκατικὸν Ἀγιον Παντελεήμονα. Αἱ ὑπόλοιποι δέξι παριστάνουν θέματα μὴ θρησκευτικά, δηλαδὴ τὸν Ἰπποκράτη, πολεμιστὴν καταβάλλοντα λέοντα, τὸν τροχὸν τῆς Τύχης, ἵστρον ἔξετάζοντα ἀσθενῆ, τὴν παραβολὴν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ διωκομένου ὑπὸ μονοκέρωτος καὶ τέλος τὸν Ζωδιακὸν κύκλον². Περὶ τῶν μικρογραφῶν ὅμως αὐτῶν δὲν πρόκειται νὰ κάμωμεν ἐδῶ λόγον, διότι θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν προσεχῶς εἰς ἵδιαν μελέτην. Ἐνταῦθα σκοπός μας είναι νὰ φέρωμεν εἰς φῶς τὸν ἀγνωστὸν μέχρι τοῦδε ζωγράφον, δ δποίας ἔξετέλεσε τὰς μικρογραφίας τοῦ χειρογράφου. Τὸ δνομα τοῦ μικρογράφου τούτου ἥδυνήθημεν ν' ἀγεύρωμεν μεταξὺ τῶν πυκνῶν καὶ λίαν δυσαναγνώστων ἐπιγραφῶν ποὺ πληροῦν τὰς μικρογραφίας ἀπὸ τὰς δποίας ἐπίσης δδηγούμενοι ἐπετύχομεν ν' ἀγεύρωμεν καὶ τὴν αὐτοπροσωπογραφίαν τοῦ κρυπτομένην μεταξὺ τῶν μικροσκοπικῶν μορφῶν μιᾶς τῶν συγθέσεών του.

Εἰς τὸ φύλλον 203ν τοῦ κώδικος εἰκονίζεται ἡ περίφημος εἰς τὸ θρησκευτικὸν μυθιστόρημα τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ περιεχομένη παραβολὴ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ διωκομένου ὑπὸ μονοκέρωτος³. Μεταξὺ τῶν

¹ Βλ. σύντομον περιγραφὴν τοῦ κώδικος ἐν H. Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale I, Paris 1886, σ. 6.

² Περιγραφὴν αὐτῶν δχι πάντοτε ἀκριβῆ παρέχει δ H. Bordier, Description des peintures et autres ornements contenus dans les manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris 1883, σ. 264 κ.τ.

³ Διὰ τὴν παραβολὴν ταύτην καὶ τὴν εἰκονογραφίαν τῆς βλ. S. Der Ner

πολλῶν ἐπιγραφῶν ποὺς ἔξηγοῦν τὰ διάφορα στοιχεῖα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν σύνθεσιν ταύτην εὑρίσκομεν μίαν εἰς τὸ ἄνω μέρος ἀποτελουμένην ἐκ τεσσάρων ἴαμβικῶν στίχων γραμμένων εἰς τρεῖς σειράς. Τὸ ἐπίγραμμα χωρισμένον εἰς στίχους καὶ ἀπηλλαγμένον τῶν πολλῶν του ἀνορθογραφιῶν, ἔχει ὡς ἔξῆς :

Φυτοῦ φερανυγοῦς χρωματουργίαν βλέπων,
ἄπας θεατής ζωγράφον τούτου νδει,
κλεινόν τε Νικόδημον εὐκλεοῦς φύτλης,
Ξενοφῶν ἐκείνου τῶν ἐπισήμων γένει.

Ο ζωγραφήσας λοιπὸν τὸ «φερανυγὲς φυτόν», τὸ δένδρον δηλαδή, τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ δποίου ἔχει καταρύγει δ ὑπὸ τοῦ μονοκέρωτος διωκόμενος καὶ πὸ δ ἀποτελεῖ τὸ κύριον θέμα τῆς μικρογραφίας, ὧνομάζετο Νικόδημος καὶ κατήγετο ἀπὸ τὸ ἐπίσημον γένος τοῦ Ξενοφῶντος.

Τὸν Νικόδημον τοῦτον ἐπανευρίσκομεν καὶ εἰς ἀλλην μικρογραφίαν τοῦ κώδικος. Εἰς τὸ φύλλ. δηλαδὴ 163v εἰκονίζεται δ τροχὸς τῆς Τύχης. Τοῦτον περιβάλλονταν μικροσκοπικαὶ μορφαὶ, ἐκ τῶν δποίων αἱ μὲν πρὸς ἀριστερὰ ἀνέρχονται πρὸς τὸν εἰς τὴν κορυφὴν καθήμενον «βασιλέα», αἱ δὲ πρὸς δεξιὰ πίπτουν πρὸς τὰ κάτω. «Ολαὶ αὐταὶ αἱ μορφαὶ συνοδεύονται ἀπὸ πυκνὰς ἐπιγραφάς. Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τροχοῦ εἰκονίζεται ὅπτιος μοναχὸς φέρων μανδύαν καὶ ἐπανωκαλύμαυχον. Κάτω αὐτοῦ ἀναγινώσκομεν τὴν ἔξης ἐπιγραφήν, τὴν δποίαν παραθέτομεν ἀπηλλαγμένην τῶν ἀνορθογραφιῶν της:

Ἐπῆρεν με δ τροχὸς ἐξαίφνης καὶ καλόγερον ἐποίησέν με | καὶ ὡς νέον
ἡδίκησέ με. Κᾶν θέλων κᾶν μὴ θέλω[ν] | Νικόδημος καλοῦμαι.

Δὲν δύναται, νομίζω, νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιθολία διε τὸ ἔδω εἰκονιζόμενος «καλόγερος» Νικόδημος εἶναι δ αὐτὸς μὲ τὸν ζωγράφον Νικόδημον ἐκ τῆς «εὐκλεοῦς φύτλης» τοῦ Ξενοφῶντος, τὸν δποῖον εῦρομεν ὡς ζωγράφον τῆς προηγουμένως ἐξετασθείσης μικρογραφίας εἰς τὸ φύλλ. 203v.

Αἱ μικρογραφίαι λοιπὸν τοῦ Παρισινοῦ κώδ. 36 εἶναι ἔργον τοῦ μοναχοῦ Νικοδήμου, δ δποῖος εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν μᾶς δίδει καὶ τὴν αὐτοπροσωπογραφίαν του.

Η ἀνεύρεσις τοῦ δγματος καὶ τῆς αὐτοπροσωπογραφίας ἐνδε βυζαντινοῦ ζωγράφου μικρογραφιῶν εἶναι γεγονός δχι σύνηθες, ή δὲ προ-

sesson, L'illustration du roman de Barlaam et Joasaph, Paris 1937, σ. 63 κε.
Η μικρογραφία τοῦ κώδικος τῶν Παρισίων ἀπεικονίσθη δπὸ J. Strzygowski, Die Miniaturen des serbischen Psalters... in München, Wien 1906, σ. 97, εἰκ. 36, δπου δμως δ ἀριθμὸς τοῦ κώδικος εἶναι λανθασμένος. Πρε. Der Nersessian, ξ.α. σ. 67, σημ. 2.

κειμένη περίπτωσις, ἀν δὲν ἔπατῶμαι, εἶναι μοναδική. Καὶ ὑπάρχουν βεβαίως χειρόγραφα, δηπού γίνεται μνεία τοῦ ἐκτελέσαντος τὰς κοσμούσας αὐτὰ μικρογραφίας, δηπού ἐπὶ παραδείγματι τὸ περίφημον Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ, ἡ πλουσία εἰκονογράφησις τοῦ δποίου εἶναι ἔργον δκτώ ζωγράφων ἀναφερομένων δνομαστί¹, καὶ τὸ Ψαλτήριον τοῦ ἔτους 1066 εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, κοσμηθὲν ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου Θεοδώρου ἐκ Καισαρείας², ἀλλὰ τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι πολὺ σπάνια.

Ἐντελῶς δημοσίευτα εἶναι, καθ' ὅσον τούλαχιστον γνωρίζω, τὸ παράδειγμα τῆς αὐτοπροσωπογραφίας τοῦ μικρογράφου εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ φύλλ. 163ν τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς Παρισινοῦ κώδικος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀναρέρονται δύο, εἰς ἐμὲ τούλαχιστον, γνωστὰ τοιαῦτα παραδειγματα, ἀλλά, ὅπως θὰ ἴσωμεν, πρόκειται περὶ παρεξηγήσεως. Τὴν μικροσκοπικὴν δηλαδὴ μορφήν, τὴν εἰκονιζομένην γονυκλινῆ καὶ μὲ τὰς χεῖρας εἰς θέσιν δεήσεως παρὰ τοὺς πόδας τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου εἰς μίαν τῶν ὡραίων μικρογραφιῶν τοῦ κώδικος Coisl. 79 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων⁸, παρεξηγήσαν διοι σχεδὸν οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰς μικρογραφίας αὐτάς. Ὁ Bordier ἔθεωρε τὴν μορφὴν ταύτην ὡς τὸν ζωγράφον τῶν μικρογραφιῶν⁹, τὴν ἴδιαν δὲ γνώμην ἐκφράζει καὶ δ Ebersolt¹⁰, ἐνῷ δ Omont διστάζει μεταξὺ τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ κώδικος καὶ τοῦ ἐκτελέσαντος τὰς μικρογραφίας¹¹. Ἐγ τούτοις ή ἀνωθεν τῆς μικρογραφίας ἔμμετρος ἐπιγραφή, καὶ μάλιστα οἱ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι της, οὐδεμίαν ἀφήνουν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἴδιότητος τοῦ εἰκονιζομένου:

ὅ συγγραφεὺς¹ ἐστηκεν εἰς δυσωπίαν,
αἱτῶν σὺν ἡμῖν² γραφέως τοῦ σοῦ χάριν,
ὅν εὐμενῶς βλέποις τε καὶ τοέσθοις. ἄναξ

¹ Βλ. προχειρως K. Weitzmann, Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts, Berlin 1935, σ. 31, σημ. 187. Ἐπίσης J. Ebersolt, La miniature byzantine, Paris 1926, σ. 35.

² Ebersolt, *E.A.*, p. 29.

³ H. Omont, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris 1929, pl. LXIV. Bx. καὶ Εἰσαγωγήν, σ. 34. Συεδίσουα τῆς μορφῆς δύο πολὺ πιστόν καὶ πατέρα Bardier Β.Α. σ. 131, σ. 64.

⁴ *Bordier*, E. & G., 131.

⁵ Ebersolt, §. 2. p. 38.

⁶ *Omont*, §. 2, Elagaywán, p. 34.

⁷ Δηλ. δ Χρυσόστομος, δ εἰκονιζόμενος παρὰ τὸν αὐτοκράτορα, καὶ τοὺς δύοποιοὺς τοὺς λάργους προιέντες δικαιοῦσι.

⁸ Ανδ. τοις Ἀγρέλοις. Ἀυτοτοίχως πρὸς τὸν Χαμάδιτικὸν εἰκονογραφίαν

Πρόκειται συνεπώς περὶ τοῦ γραφέως, δηλαδὴ τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ ώραίου αὐτοῦ κώδικος, καὶ δχι περὶ τοῦ ζωγράφου τοῦ ἔκτελέσαντος τὰς μικρογραφίας.

¹ Εντελῶς ἐπίσης ἐσφαλμένος εἶναι δὲ χρακτηρισμὸς ὃς ζωγράφου μιᾶς μορφῆς, διὰ τὴν δποίαν δμιλεῖ δὲ Bordier. Τὸ 1877 δηλαδὴ νεαρὸς Ρουμάνος ἔφερεν εἰς Παρισίους χειρόγραφον Εὐαγγέλιον, τὸ δποῖον, ὃς ἔλεγεν, εἶχεν ἀγοράσει εἰς τὰς Ἀθήνας¹. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, πωληθὲν εἰς δημοπρασίαν, περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν φιλοτέχνου κατοικοῦντος πλησίον τῆς Γενεύης². Σήμερον δὲν γνωρίζω ποῦ τοῦτο εὑρίσκεται. Εἰς τὸν κώδικα λοιπὸν αὐτὸν, ἀπέναντι τῆς εἰκόνος τοῦ Εὐαγγελίστοῦ Λουκᾶ³, παριστάνεται εἰς τὸ περιθώριον τῆς σελίδος μικροσκοπικὸς ἀνὴρ καθήμενος, μὲ κωνοειδῆ πίλον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, δπισθεν δὲ αὐτοῦ δρθία γυναικεία μορφὴ φέρουσα ἐπίσης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κωνοειδῆ πίλον⁴. Τὸν καθήμενον τοῦτον ἀνδραῖον δὲ Bordier ἔξελαβεν ὃς τὴν αὐτοπροσωπογραφίαν τοῦ ἔκτελέσαντος τὰς μικρογραφίας τοῦ χειρογράφου, τὴν δὲ γυναικείαν μορφὴν ὃς τὴν σύζυγόν του. Δικαίολογεῖ δὲ τὴν παρουσίαν τῆς προσωπογραφίας ἐκεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός δτι δὲ Λουκᾶς ἦτο, κατὰ τὴν παράδοσιν, ζωγράφος καὶ δτι δὲ ἔκτελέσας τὰς μικρογραφίας ἥθελησε νὰ εἰκονίσῃ τὸν ἁστόν του παρὰ τὸν ἄγιον πάτρωνά του⁵. Η ἑρμηνεία δημος αὐτῇ δὲν εἶναι δρθή. Ο εἰκονιζόμενος δὲν εἶναι δὲ ζωγράφος, ἀλλὰ δὲ Θεόφιλος, πρὸς τὸν δποῖον ἀπευθύνεται δὲ Λουκᾶς εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου του (Λουκ. 1.4). Πράγματι δὲ εἰς πολλὰ εἰκονογραφημένα Εὐαγγέλια εὑρίσκομεν τοῦτον εἰκονιζόμενον πλησίον τοῦ Λουκᾶ⁶, πολλάκις μὲ ἐπίσημον στολὴν.

Οὕτω λοιπὸν ἡ εἰκὼν τοῦ μικρογράφου Νικοδήμου εἰς τὸν Παρισινὸν κώδ. 36, ἡ ἀπασχολήσασα ἡμᾶς εἰς τὸ παρὸν μικρὸν ἀρθρον, παραχένει μοναδικόν, καθ' δοσον ταῦλάχιστον γνωρίζω, παράδειγμα ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων τοιαύτης αὐτοπροσωπογραφίας.

Ιστάμενος δὲ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ, κάτω τῶν ποδῶν τοῦ δποίου εὑρίσκεται ἡ μικροσκοπικὴ μορφὴ.

¹ *Bordier*, ξ.ἀ. σ. 305 κέ.

² Αὐτόθι, 21.

³ Ἀπεικόνισις παρὰ *Bordier* ξ.ἀ. σ. 306, εἰκ. 192.

⁴ Ἀπεικόνισις αὐτόθι, σ. 307, εἰκ. 193.

⁵ *Bordier*, ξ.ἀ. σ. 306 κέ.

⁶ Βλ. π.χ. τὴν μικρογραφίαν τοῦ χειρογράφου Εὐαγγελίου τῆς Βιβλιοθήκης Pierpont Morgan εἰς τὴν N. Γόρκην ἐν The Walters Art Gallery. Early Christian and Byzantine Art. An Exhibition held at the Baltimore Museum of Art, Baltimore 1947, πιν. C 702. Βλ. καὶ σ. 138 ἀριθ. 702.

⁷ Βλ. προχειρώς τὸν κώδ. 64 τῆς Εθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων παρὰ *Omont*, ξ.ἀ. πιν. LXXXVI. 1.

Θὰ ἡτο πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἐγγωρίζαμεν πῶς ἐγράφη καὶ εἰκονογραφήθη ὁ κῶδιξ οὗτος, δεδομένου ὅτι τὸ γεγονός τῆς εἰς αὐτὸν προσωπογραφίας τοῦ ζωγράφου δειχνύει, νομίζω, διφλαμοφανῆ παρέκκλισιν ἀπὸ τὴν γνησίαν βυζαντινὴν παράδοσιν.

Ο ἔξετάζων μετὰ προσοχῆς τὰς μικρογραφίας τοῦ χειρογράφου τούτου θὰ παρατηρήσῃ ὅτι ὥρισμέναι ἐξ αὐτῶν μαρτυροῦν ἀναμφισβῆτητον δυτικὴν ἐπίδρασιν, ἐνῷ ἀλλαὶ ἀκολουθοῦν πιστῶς τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν. Αἱ ἐνδείξεις αὐται μᾶς δδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δ Παρισινὸς κῶδιξ ὁ ἀπασχολῶν ἡμᾶς ἐγράφη καὶ εἰκονογραφήθη εἰς Ἑλληνικὴν περιοχὴν εὑρισκομένην περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰώνος ὑπὸ δυτικὴν κατοχὴν. Εἶναι αὕτη ἡ Κρήτη ἢ ἡ Ἐπτάνησος; Τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μου στοιχεῖα δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐκφέρω οἶναδήποτε γνώμην.

A. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ